УДК 177:502.3

© Світлана Михайлюк
Коломийський інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

АКСІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

Досліджуються аксіологічні засади екологічної етики, значна увага звертається на зміни у ставленні людини до природи, а саме формування моральної відповідальності в умовах посилення глобалізаційних процесів у світі. Проаналізовано джерела становлення екологічної етики. Визначено потребу поєднання антропоцентричної та біоцентричної систем моралі для утвердження цієї науки. Досліджено етичний вимір цінності природи (зроблено наголос на необхідності надання природі пріоритетної цінності в умовах посилення глобальної екологічної кризи); виявлено, що екологічна етика формує ціннісні передумови такого способу життєдіяльності, який забезпечує єдність цінностей людини і природи; осмислено ціннісні засади етики збалансованого розвитку. *Ключові слова: екологічна етика, людина, екологічна цінність, природа, система цінностей.*

Початок третього тисячоліття очевидно демонструє, що суперечність між наростаючими потребами суспільства і порівняно обмеженими можливостями біосфери ставлять під загрозу майбутнє існування людини. Безмежна економічна експансія, забруднення природного середовища набули планетарного характеру, і багато в чому зумовлені глобальною орієнтацією на технократичну систему цінностей.

Актуальність філософсько-методологічних досліджень взаємин людини і природи зумовлюється нагальністю формування нового типу свідомості, в основі якого лежить ідея самоцінності природних об’єктів і включення їх до сфери моральної дії. В сучасних умовах посилюються тенденції пошуку засад таких етичних норм і цінностей, де саме життя та його збереження розглядається як ціннісний і нормоутворюючий принцип.

Низку важливих питань, зокрема наближення природи до позиції самоцінного «суб’єкта», що має власний моральний статус і права, актуалізує екологічна етика. Наголошуючи на необхідності зміни форми взаємовідношень людини та природи з суб’єкт-об’єктних на суб’єкт-суб’єктні, вона досліджує можливість переорієнтації системи цінностей сучасного суспільства, висуває переконливі аргументи на захист, збереження та відтворення природи, заснованих на таких етичних поняттях як «обов’язок», «турбота», «справедливість», «благо» та інші; сприяє осмисленню головних морально-етичних засад життєдіяльності людини і суспільства за сучасних умов.

Відсутність у межах традиційної етики адекватних відповідей на актуальні питання сучасності зумовлює визначення екологічної етики, що інтегрує систему моральних цінностей та етично зорієнтовану практичну діяльність в єдиний комплекс, ґрунтується на принципах самоцінності природи, єдності людини і природи. Проте, недостатньо розробленим залишається питання ціннісної орієнтації людської свідомості стосовно природи за умов сучасних цивілізаційних процесів.

Мета цієї розвідки – дослідження аксіологічних засад формування свідомого морально-відповідального ставлення людини до природи. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв’язання таких *завдань*:

– дослідити моральні аспекти ставлення людини до природи як уявного суб’єкта за доби глобальної екологічної кризи;

– з’ясувати перспективу збалансування антропоцентричної і біоцентричної систем моралі та можливість розвитку екологічної етики;

– дослідити етичний вимір цінності природи;

– довести необхідність трансформації ціннісних орієнтацій людини в умовах посилення глобалізаційних процесів;

– розглянути ціннісні засади екологічної етики, що актуалізується з позиції проблемності людського існування.

Ступінь наукової розробки проблеми. В осмисленні проблеми становлення та розвитку екологічної етики у другій половині XX століття суттєву роль відіграли: етика життя (А. Швайцер), етика землі (О. Леопольд), вчення про ноосферу (Тейяр де Шарден, В. І. Вернадський), філософія відповідальності за збереження існування людства і природи (Г. Йонас, К. Майєр-Абіх), концепція коеволюції (М. Моїсеєв), пошук джерел екологічної етики (Р. Атфілд, Б. Каллікот, Х. Ролстон III), концепт «права природи» (Й. Лаймбахер), глибинна

екологія (В. Вордсворт, В. Дівалл, Дж. Мейсі, А. Наесс), концепція екологічного холізму (Д. Марієтта), обґрунтування самоцінності природи (Я. Мак-Харг, К. Льюіс). Результати цих досліджень мають істотний вплив на формування концептуальних засад екоетики. Етичні проблеми у ставленні людини до природи перебувають в центрі уваги мислителів комунікативної макроетики (К. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер, В. Гьосле, В. Кульман та ін.), які вибудовують модель універсальної системи цінностей на засадах принципів справедливості та відповідальності.

Недостатній щодо суспільних запитів рівень розробленості складних питань ціннісної орієнтації людини стосовно природи за умов сучасних цивілізаційних процесів зумовили вибір теми дослідження. Досвід XX століття показав, що ставлення людини до світу природи є суперечливим. Посилення антропогенного навантаження на життєве середовище спричинило екологічну кризу. Перед людством постала низка проблем пов'язаних із можливістю виживання. Власне, це і спонукало науковців до пошуків шляхів, механізмів і засобів забезпечення органічності розвитку людини й природи. За доби глобальної екологічної кризи починається процес зміни ціннісних орієнтацій людини стосовно природи. Джерела цих змін можна віднайти у природничо-наукових концепціях та філософських працях мислителів, чиї ідеї стали підґрунтям для формування і розвитку екологічної етики.

Становлення екоетики пов'язане з необхідністю поєднання принципів антропоцентричної й біоцентричної систем моралі. Новітні зрушення в житті суспільства переконують в необхідності доповнення екоетичних досліджень розробками, в яких переосмислюються поняття «людина» і «природа», обґрунтовується можливість визнання природи уявним рівноправним суб'єктом.

Підмурок формування нового типу зв'язку «людина-природа» був закладений А. Швайцером, який є теоретиком екологічної етики. Сформулювавши принцип «благоговіння перед життям», він розширив межі людської моралі, визнав внутрішню цінність усіх живих істот та наявність у них моральних прав. Поширення поняття моральності на різні форми буття, зокрема на природу розглядається також Г. Йонасом, який пов'язує таке зміщення акцентів з ефективним засобом захисту людини розумної від людини діючої.

В екологічній етиці одне з головних понять – це права природи. Проблема визнання прав природи досліджується в працях Й. Лаймбахера. Це «Гідність людини та природи неподільні» [5], «Права природи» [4]. Вагомий внесок у осмислення цієї проблеми здійснюють представники екологічної етики: Б. Каллікот, Б. Дівалл, Дж. Сешенс. До того ж природу вони наділяють тими визначеннями, які донедавна належали лише людині: цінність, гідність, право, повага та ін.

Деякі критики ідеї прав природи ставлять під сумнів їх наявність, обґрунтовуючи це тим, що людина усвідомлює свої права, а природні істоти – ні. Проте для володіння правами не є обов'язкове їх усвідомлення. Розумово відсталі люди і людські немовлята не усвідомлюють своїх прав, однак володіють ними. Тож, права природи виступають конкретизованими нормами справедливого ставлення людини до природного середовища. Ще відомий екофілософ Б. Каллікот наголошував: «Сьогодні потрібно надати права тваринам, завтра – рівні права рослинам, а після цього повноцінне моральне становище – горам, ґрунту й іншим компонентам землі…» [3, s. 95].

Сприйняття природи в світлі суб'єкт-суб'єктних відносин, що характеризуються взаємодією, співробітництвом та спілкуванням, є предметом аналізу І. Пригожина, який називає це «новим альянсом з природою».

Ставлення до природи як морального суб'єкта досліджується Ю. Мєлковим. Виділяючи три типи взаємодії людини і природи (пізнання, співробітництво, коеволюція), він звертає увагу на те, що перший тип взаємодії репрезентує відношення суб'єкт-об'єктного типу, де природа постає як матеріал людської діяльності; другий тип характеризує суб'єкт-суб'єктні взаємини людини і природи (обидві сторони є рівними партнерами); третій тип – мета-суб'єктні взаємини, що доповнюють попередні два, виступаючи при цьому принципово новим типом взаємовідношення. Думки Ю. Мєлкова перегукуються з позицією І. Пригожина, який наголошує на взаємодії та співробітництві людини й природи, відповідно позначаючи їх «новим альянсом».

Зокрема, Ю. Мєлков стверджує, що «новий союз» людини з природою не може виникнути тільки в межах такої взаємодії як співробітництво (діалог). Вчений більше схиляється до третього типу взаємодії – коеволюції. Він наголошує: «…коеволюція не зводиться до суб'єкт-об'єктних чи суб'єкт-суб'єктних відносин. Це певний тип метасуб'єктних взаємин, який виступає в діалектичному сенсі зняття-поєднання двох попередніх типів відносин…» [1, с. 21]. Отже, сучасні ідеї щодо змін у зв'язку «людина-природа» мають певні спільні риси. Це, перш за все, тенденція до розгляду людини і природи в їх єдності.

Суперечності сучасної епохи змушують людину усвідомлювати нерозривний зв'язок з природним середовищем, актуалізувати складні філософсько-етичні проблеми. У процесі їхнього

розв'язання наголос робиться на необхідності зміни ціннісної парадигми. Йдеться про планетарну реформацію, якісне перетворення системи настанов і цінностей людини. Цікаві думки знаходимо у О. Панаріна, який пропонує шукати витоки якісних парадигмальних зрушень у східних культурах. Серед рекомендацій вченого є пропозиція виховувати «соціально відповідальну людину, котра буде турбуватися за рідну землю, національну територію в соціальному, економічному й екологічному аспектах» [2, с. 235].

Екологічна криза сучасної доби змушує людство замислитися над удосконаленням способів регулювання зв'язків із природним середовищем задля збереження людського життя і всього живого на планеті. Моральність ставлення людини до природи починають розглядати як необхідну умову прогресу людства.

Поширення поняття моральності на сферу живого знаходимо в етиці благоговіння перед життям А. Швайцера, який проголошує будь-яке життя фундаментальною цінністю, а також у етиці землі О. Леопольда, що обґрунтовує моральний обов'язок збереження екосистем в їх кращих якостях. У працях А. Швайцера і О. Леопольда закладена засада формування гуманістичного ставлення до всього живого. Саме їм належить думка про етичне ставлення до тварин, рослин і екосистем.

Вагомий внесок у розвиток еколого-етичної проблематики здійснив засновник екологічного руху, філософ Г. Торо, який пропагував збереження дикої природи. Серед послідовників вченого – М. Ганді, Дж. Кеннеді, М. Лютер, Л. Толстой. Всі вони сповідували ненасильницьке співжиття в гармонії з природою (етика ненасилля).

Зауважимо, що формування нових ціннісно-нормативних стратегій, які дозволяють підвищити цінність життя й утвердити екологічну поведінку, здійснює екологічна етика, яка привносить до сфери етики світ природи, позбавлений раніше внутрішніх ціннісних характеристик, передбачає надання морального права не лише людині, а й всім живим істотам. Ціннісні переорієнтації, запропоновані екоетикою, ґрунтуються на культивуванні любові та поваги до природи, відмову від традиційних споживацьких настанов, а також збалансування антропоцентричної та біоцентричної систем моралі.

Як відомо, антропоцентричний погляд на моральність є сумнівним з таких причин: 1) виникає потреба узгодити екологічне розуміння світу з етичним, щоб надати морального статусу не лише людині, а й іншим живим істотам; 2) боротьба за права живих істот виявила необхідність визнати їх самоцінними, а це вказало на те, що ми несемо за них відповідальність.

Натомість, біоцентрична система моралі наголошує на самоцінності всього живого і спонукає до гармонійного співіснування зі світом природи. Ця система моралі передбачає розширення просторової сфери етичної цінності людської поведінки. В сферу моральних взаємин і оцінок, крім людини, починають включати «природу», «живі істоти», «майбутні покоління» і т. д. Це визначає нову якість моральних заповідей людини.

Тож є потреба в напрацюванні ціннісної стратегії на засадах поєднання антропоцентричної та біоцентричної систем моралі, що сприятиме оптимізації взаємин у системі «людина-природа». Поєднання антропоцентризму з охороною та збереженням природи можливе на засадах коеволюції (гармонійного співрозвитку) суспільства й біосфери. Коеволюційний процес здатний забезпечити розвиток людини, її існування в близькому та далекому майбутньому.

Своєрідною дуалістичною концепцією, здатною об'єднати біоцентричну етику землі та антропоцентричну концепцію індивідуального здоров'я є глобальна біоетика (В. Поттер). Фундаментальним принципом біоетики є неприйнятність ставлення до живої істоти як до об'єкта дослідження чи використання (С. Мінєва). Біоетика ґрунтується на визнанні фундаментальної цінності людських прав і життя у всіх його проявах.

Отже, головне завдання сучасної епохи – визнання за природою пріоритетної цінності, усвідомлення необхідності трансформації цінностей в системі «людина-природа» для реалізації принципів екологічної етики та біоетики.

Зазначимо, що однією із причин знищення природи є аксіологічний суб'єктивізм, який заперечує самоцінність природи, пов'язує об'єктивні цінності лише з людським досвідом. Досліджуючи цю проблему, К. Льюіс доводить, що природні об'єкти мають ціннісний потенціал, незалежно від людського досвіду. Самоцінність природи обґрунтовують апологети глибинної екології (В. Вордсворт, А. Наесс, Р. Неш, Г. Снайдер, Г. Торо), які заперечують відмінність між людиною і природою щодо володіння цінністю.

Оптимізацію взаємин у системі «людина-природа» пов'язують із запровадженням аксіологічного підходу в процес збереження і збалансованого використання природних об'єктів. У рамках аксіологічного підходу можливе відновлення природних систем з урахуванням еколого-

психологічних та соціально-економічних факторів, переглядається чинна система цінностей та обґрунтовується нова екологічна етика – «етика турботи» (Т. Гардашук).

Домінуюча сьогодні система цінностей не сприяє формуванню екологічно свідомих громадян, оскільки досі цінність природи набагато нижча за цінність техніки чи інших продуктів людської діяльності. Вихід з цієї ситуації – освоєння нових ціннісно-нормативних стратегій, включення в пізнавальну та перетворювальну діяльність людини морально-етичних цінностей.

Дослідження статусу самостійної цінності природи дозволяє окреслити систему цінностей екологічної етики, яка враховує: 1) самоцінність природи; 2) екологічну справедливість; 3) моральну відповідальність за збереження природи; 4) любов та повагу до життя у всіх його проявах; 5) стійкість; 6) красу; 7) розмаїтість; 8) цілісність.

Процес вдосконалення (трансформації) цінностей в системі «людина-природа» ґрунтується на переорієнтації людини на нематеріальні цінності (якість життя, охорона природи, самовизначення, саморозвиток тощо). Серед важливих пріоритетів – здоров'я, благо людини, благоговіння перед життям і відповідальність за нього.

Матеріальні цінності стосуються переважно матеріального добробуту, натомість постматеріалізм розглядає добробут крізь призму якості життя. Зокрема, постматеріальні цінності пов'язують з такими проблемами, як охорона природного середовища, права людини (Конституція України (стаття 50) – право на безпечне життя і здоров'я довкілля). Вони орієнтують суспільство на самореалізацію та забезпечення якості життя. Відбувається становлення нової постматеріальної системи цінностей, яка пропагує здорове прагнення до самореалізації більше, ніж досягнення матеріальної стабільності.

Єдиною засадою, на якій може будувати своє майбутнє будь-яке суспільство є зміна способу дій щодо природи кожного індивіда, інституту та держави світового співтовариства. Такі зміни обґрунтовуються екологічною етикою, яка вимагає нової культури споживання, збереження і підтримки системних якостей біосфери.

Екоетика, розглядаючи права людини та суспільний добробут в тісному зв'язку з екологічними цінностями, виявляє концептуальну спільність з концепцією збалансованого розвитку, в основі якої лежать гуманістичні ідеї поліпшення якості життя через розуміння взаємозалежності природи і суспільства, відповідальності перед сучасними й прийдешніми поколіннями.

Насамкінець можна стверджувати, що аксіологічними засадами екологічної етики є: сприйняття природи уявним рівноправним суб'єктом; гармонійний розвиток людини і природи, розширення сфери цінностей від стосунків між людьми до взаємин зі світом природи, розгляд природи і людини як складників єдиної системи.

Висновки.

Аналіз поставленої проблеми дозволив дійти таких узагальнюючих висновків:

1). У сучасних умовах людство активно шукає вихід з глобальної екологічної кризи, створює концепції й теорії виживання, в основі яких зміни людських пріоритетів в наявній системі цінностей;

2). Засадою зміни ціннісних орієнтирів і формування нової екологічної етики є твердження про визнання природи уявним рівноправним суб'єктом, визначення самоцінності природи та її права на існування;

3). Аналіз можливості поєднання антропоцентричної та біоцентричної систем моралі в межах екологічної етики призводить до розгляду природних об'єктів як суб'єктів моральної дії. Надання прав людині та живим істотам, визнання самоцінності природи передбачає зміни у системі морально-етичних цінностей. Становлення взаємодії нового типу між людиною і природою ґрунтується на таких засадах: поміркованість, моральна відповідальність і взаєморозуміння. Запорукою їх ефективності є екологізація людської свідомості;

4). Ооптимізація взаємин у системі «людина-природа» пов'язується із запровадженням аксіологічного підходу в процес збереження і використання природних об'єктів, переорієнтацію на нематеріальні цінності (якість життя, охорона природи, самовизначення людини).

Отже, зміна ціннісно-нормативних настанов, яку пропонує екологічна етика, є засадою для успішної реалізації економічних і адміністративних рішень у сфері збереження та охорони природного середовища.

Література

1.Мєлков Ю. О. Філософські підстави осмислення коеволюції людини та природи / Ю. О. Мєлков // Філософія природи: монографія / А.В.Толстоухов, С.Я.Ягодзінський та ін. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2006. – С. 20-32.

2.Панарин А. С. Искушение глобализмом / А. С. Панарин. – М. : Эскмо, 2003. – 416 с.

3.Callicot B. J. Non – Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics / B. J. Callicot // «American Philosophica Quarterly». – 1984. – No 21. – 299 p.
4.Leimbacer Iorg. Die Rechte der Natur / Iorg Leimbacer. – Basel / Frankfurt a. M., 1988. – S. 98-124.
5.Leimbacer Iorg. Die Wurde von Mensch und Natur ist unteilbar / Iorg Leimbacer // Universitas (Stuttgart) 49 (1994) Nr. 2. – S. 106-118.

Summary

Mykhailiuk S. Axiological Fundamentals of Ecological Ethics. In the article the theoretical comprehension of axiological bases of ecological ethics is conducted. Main attention is paid to the changes in the attitude of people towards nature, namely the formation of moral responsibility under conditions of expansion of globalization processes in the world. The sources of formation of ecological ethics are analyzed. It is determined the necessity of synthesis of anthropocentric and biocentrism moral systems for the further consolidation of this science. The ethical dimension of nature's value is researched (the necessity of giving nature the priority value under conditions of intensifying of the global ecological crisis is emphasized). The ecological ethics is singled out to create the value prerequisites for such a vital activity, which provides the unity of values both human and nature. The value principles of the balancing development of ethics are comprehended. Keywords: ecological ethics, human, ecological value, nature, system values.

УДК: 177.72+241.521

© Роман Бігун
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

СПІВВІДНОШЕННЯ МИЛОСЕРДЯ І СПРАВЕДЛИВОСТІ: ЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Досліджується співвідношення, взаємозв'язок милосердя і справедливості як способів регуляції життєдіяльності людини. Етико-філософський аналіз милосердя та справедливості свідчить як про змістовно-концептуальні відмінності категорій, так і про споріднений характер їх взаємодії в умовах реальної суспільної практики. Милосердя трактується передусім як можливий гарант справедливості, як запорука благополучного життя в суспільстві. *Ключові слова: мораль, милосердя, справедливість, співчуття, ненасильство, соціальна турбота.*

Людина постійно перебуває в пошуках ціннісних орієнтирів свого існування. Основою оцінки вчинків людини постають сформовані в суспільстві уявлення про добро і зло, про обов'язок, справедливість і несправедливість, про честь і безчестя, про милосердя й жорстокість тощо. Етичні проблеми завжди є актуальними і дискусійними, адже кожна епоха в житті будь-якого суспільства диктує нові правила життя та поведінки, або ж підлаштовується під давно забуті зразки.

На думку українського філософа В. Малахова, основними блоками етичних проблем — компонентів моралі є: 1) моральна свідомість (норми, категорії – добро і зло, справедливість, обов'язок, відповідальність, смисл життя та смерті); 2) моральна діяльність (свобода дії, свобода вибору, свобода волі, вчинок); 3) моральні відносини (моральна сутність спілкування, толерантність, повага, співчуття, любов, етикет і культура спілкування) [11, с. 104].

Наведена структура етичної проблематики є не лише багатогранною, а й інтегративною за своїм характером. Це передбачає розгляд етичних категорій з різних блоків етичних проблем для дослідження будь-якого поведінкового акту людини. Одним із перспективних поєднань є зв'язок категорій справедливості та милосердя. Милосердя – категорія етики, в якій відображається співчутлива і дієва любов, що виявляється у готовності допомагати кожному, хто потребує допомоги, безвідносно до того, є ця людина близькою, знайомою чи цілком сторонньою [17, с. 122]. Зі свого боку справедливість – загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини та її невід'ємні права [20, с. 350].

Орієнтована на ідеал гуманізму, рівності та соціальної справедливості, самореалізація сучасної особистості припускає поширення етичних норм і вимог на все людство. Моральний вимір милосердя та справедливості формувався у науково-дослідній площині впродовж історії